वेदेषु राष्ट्रोत्थान-सङ्कल्पना

प्रिया पेंढारकर

वेदेषु राष्ट्रसङ्कल्पना -

वेदेषु प्राचीनतमे ऋग्वेदे राष्ट्रशब्दस्य उल्लेखः बहुवारं कृतः वर्तते। यथा पञ्चममण्डलस्य 87 तमस्य सूक्तानन्तरं समाविष्टे श्रीसूक्ते उच्यते-

उपैतु मां देवसखः कीर्तिश्च मणिना सह।
प्रादुर्भूतः सुराष्ट्रेऽस्मिन् कीर्तिमृद्धिं ददातु मे॥

नाम हे देवि , चिन्तामणिना तथा कुबेरेण सह यशोदेवता कीर्तिः अहं प्राप्नुयां यतः अहम् अस्मिन् राष्ट्रे जातः अस्मि। अतः शुष्कमृत्तिकारूपिणीं महालक्ष्मीम् अहम् राष्ट्रे आह्वयामि।

यजुर्वेदस्य दशमे अध्याये -

वृष्ण ऽ ऊर्मिरसि राष्ट्रदा राष्ट्रं मे देहि स्वाहा ....
सूर्य्यस्त्वचस स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रं मे दत्त स्वाहा ...

एवम् आहुतिमन्त्राः सन्ति।

राष्ट्रकल्याणं कथं नैकैः सूक्ष्मघटकैः साध्यते इत्यपि चिन्तनं यजुर्वेदे कृतं दृश्यते यथा -

आ ब्रह्मन् ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायतामा राष्ट्रे राजन्यः शूरः इषव्यो ऽ तिव्याधी महारथो जायतां ....

हे ब्रह्मन्, अस्माकं राष्ट्रे ब्रह्मतेजसा युक्ताः ब्राह्मणाः जायेरन् , क्षत्रियाः शत्रून् विजयन्तः भवेयुः। चातुर्वर्ण्य - व्यवस्थायां विद्यमानं घटकद्वयमपि तेजस्वि तथा पराक्रमेण युक्तं भवेत् इति प्रार्थना अत्र क्रियते।

पशुधनम् इति वैदिककालस्य उदरनिर्वाहस्य प्रमुखं साधनम् आसीत् अतः तद् सुयोग्यरीत्या पुष्टं स्यात् येन तस्य समुचितः उपयोगः भवेत् इति विचिन्त्य अग्रे प्रार्थ्यते-

दोग्ध्री धेनुः वोढा अनड्वान् आशु सप्तिः ....

तथैव समाजः यदि अनुशासने तिष्ठेत् तर्हि अखिलं राष्ट्रमपि अनुशासने स्थित्वा कल्याणाय कल्पेत इति विचिन्त्य समाजस्य मूलघटकाः स्त्रिपुरुषाः मर्यादायां तिष्ठेयुः इति आशंसा अभिव्यक्ता वर्तते - **यजमानस्य वीरो जायतां इत्यत्र वीरपुत्राणाम् आशंसनम्** अभिव्यक्तं भवति। सस्यसमृद्धिः सदैव परिपूर्णा तिष्ठेत् इत्यर्थं सुयोग्यकाले पर्जन्यवृष्टिः भवेत् , वनस्पतयः फलवत्यः भवेयुः तथा सर्वेषां योगक्षेमः अपि निर्विघ्नतया प्रचलेत् इति **सर्वव्यापिनी प्रार्थना यजुर्वेदस्य 22तमे अध्याये कृता विद्यते।**

राष्ट्रस्य उत्कर्षार्थं विभिन्नघटकानां समृद्ध्यर्थं विवेचनं यजुर्वेदे वर्तते। तथैव यदा समूहः भवेत् तदा तत्र ऐक्यं कथं स्यात्? इति ऋग्वेदे वर्ण्यते -

समानी व आकूतिः
समाना हृदयानि वः
समानमस्तु वो मनो
यथा वः सुसहासति यथा वः सुसहासति [ऋग्वेद-10/16/4]

युष्माकं विचारः, चिन्तनम् तथा योजनाः समानाः भवन्तु, युष्माकम् अन्तःकरणानि एकया भावनया परिपूर्णाः सन्तु तथा च युष्माकं सर्वेषां मनः अपि एकं ध्येयं प्रति संलग्नं भवतु येन यत्किमपि इच्छितं तद् सहजतया साध्यं भवेत्। एवं समूहस्य चिन्तनम् एकया एव दिशा स्यात् तर्हि राष्ट्रस्य उत्कर्षं साधयितुं सरलता प्रतीयेत।

किन्तु अयं समूहः यत्र निवसति सा पृथिवी तथैव महत्त्वपूर्णा। यथा बालकः मात्रा सम्बद्धः तथा मनुष्यः पृथिव्या सम्बद्धः। पृथिव्यां जैववैविध्यं वर्तते तथापि तत् समानसूत्रेण बद्धम्। नैकेषु सत्सु अपि एकत्वस्य भावनया परस्पर-सामञ्जस्येन आधारेण च जीवाः जीवन्ति नश्यन्ति च। अतः **अथर्ववेदस्य "पृथिवीसूक्तं "** नाम अखिलविश्वाय ऐक्यसन्देशवत् विद्यते। सत्यं, तपः, ब्रह्म, यज्ञं, दीक्षां, विशालजलं च धारयन्ती पृथिवी अस्माकं कृते स्थानं रक्षतु। नदी-समुद्र-निर्झर्-कूपेभ्यः जलं प्राप्य इयं पृथिवी अन्नफलैः समृद्धा तिष्ठति तथा सर्वे तृप्ताः भवन्ति। या नानाविधाः रोगनाशकाः ओषधयः बिभर्ति सा अस्मान् रक्षतु इति प्रार्थना पृथिवीसूक्ते क्रियते -

अंसवाधं मध्यतो मानवानां यस्मा
उद्वतः प्रवतः समं बहु।
नानावीर्या ओषधीर्या बिभर्ति पृथिवी नः
प्रथतां राध्यतां नः ॥ [अथर्ववेद-12/1/2]

सामवेदे राष्ट्रस्य एकत्वाय तथा अखण्डत्वाय कानिचन तत्त्वानि वर्णितानि। नागरिकेषु विद्यमाना देशप्रेमभावना तथा मातृभूमिं प्रति तेषां अपारश्रद्धा राष्ट्रहिताय प्राणत्यागार्थं तान् प्रेरयति। अपि च राष्ट्रप्रेमी राष्ट्रद्रोहं राष्ट्रद्रोहिणं च सोढुं न शक्नोति यतः तद्द्वयमपि राष्ट्रस्य ऐक्यार्थं घातकं भवेत्।

आ वृन्दं वृत्रहाददे जातः पृच्छद्वै मातरम्।
क उग्राः के ह शृण्विरे ॥

इत्यत्र शस्त्रं धृत्वा राष्ट्रप्रेमी राष्ट्रद्रोहिविषये पृच्छेत् इति वर्णितम्।

एवं राष्ट्रैक्यस्य विविधाः अंशाः वेदेषु स्पृष्टाः सन्ति। किन्तु एकः मन्त्रः अद्ययावत् जनानां नित्यपठणे वर्तते यः देवपूजायां समाविष्टः। सः अस्ति-

ॐ स्वस्ति साम्राज्यं भौज्यं स्वाराज्यं वैराज्यं पारमेष्ठ्यं राज्यं महाराज्यामाधिपत्यमयं समन्तपर्यायी स्यात्। सार्वभौमः सार्वायुषः आन्तादापरार्धात्। पृथिव्यै समुद्रपर्यन्ताया एकराळिति।

अस्माकं राष्ट्रं कल्याणकारि अस्तु, साम्राज्यम् उपभोक्तुं योग्यम् अस्तु, तत्र लोकराज्यम् अस्तु, तद् आसक्तिरहितं लोभरहितं च वर्तेत तथैव परमश्रेष्ठे महाराज्ये अस्माकम् आधिपत्यं स्यात्। क्षितिजस्य सीमानं यावत् राष्ट्रं सुरक्षितं भवतु तथा आसमुद्रं प्रसृतायां पृथिव्याम् अस्माकम् एकसन्धं राष्ट्रं सृष्टेः अन्तपर्यन्तं सुरक्षितं तिष्ठेत्।